

Grundskolan, åk 4-9

Modul: Främja elevers lärande i SO
Del 8: Att främja elevers lärande – språkutvecklande SO-undervisning

Att främja elevers lärande – språkutvecklande SO-undervisning

Maaïke Hajer, Malmö Högskola

I föregående delar i denna modul har olika didaktiska aspekter diskuterats som gynnar elevers ämnesspråkliga utveckling, och ni har i er egen undervisning kunnat prova några aktiviteter som främjar detta: elevers rörlighet mellan sitt vardagliga språk och SO-ämnenas fackspråk. Arbetet med modulen kan ses som en resa, och vi som tagit fram materialet hoppas den resan fortsätter mot fördjupade kunskaper och utvecklade förmågor att hjälpa elever använda språket som redskap för lärande i SO-ämnena. Resan kan förstås företas individuellt, men vi menar att fördelarna med ett gemensamt åtagande att göra SO-undervisningen på en skola mer språkutvecklande vida överväger. Vissa skolor har fokuserat under längre tid på arbetet kring texttyper med hjälp av cirkelmodellen, andra fokuserar lässtrategier. Även arbetet med att involvera fler elever i utforskande klassrumsinteraktion, vare sig i helgrupp eller i smågrupper kan vara en kraftfull ingång till ett gemensamt språkutvecklande arbetssätt.

Frågan uppkommer nu hur dessa olika aspekter som innebär kontextualisering, interaktion och stöttning kan integreras i SO-undervisningen. På det finns inget entydigt eller enkelt svar, men för både elever och lärare innebär en språkutvecklande undervisning olika utmaningar. Att ändra rutiner är ingen snabb process: den kräver exempelvis förändrade uppfattningar; nya kunskaper om ämnesspråkutveckling; stärkt förmåga och vilja att införa nya arbetssätt i undervisningen. Därtill är lärare olika, och olika lärare arbetar på olika sätt (Bakkenes, Vermunt & Wubbels 2010, Shulman & Shulman 2004). Hur undervisningen kan analyseras och hur den kan stärkas i en process som utmanar alla lärare men samtidigt ger utrymme för individuella skillnader, beror på skolans kultur. Finns det etablerade former av kollegialt lärande? Används möjligheten till auskultationer och videoinspelningar för att kunna tala om den befintliga praktikens styrkor och utvecklingspotential? Vilken roll har förstelärarna, språkhandledaren, processtödjaren, skollädares roll? Dessa frågor är viktiga att ta upp vid avslutningen av arbetet med denna modul. Det är också angeläget att diskutera hur arbetet kan följas upp.

Sammanfattning av modulens huvuddrag

För utveckling av de förmågor och kunskaper som beskrivs i Lgr11 för de olika SO-ämnena behöver elever ett språk utöver sitt vardagliga, dvs. de behöver utöka sin språkliga repertoar till att även omfatta ett akademiskt skolspråk och ett ämnesspråk. En sådan språkutveckling hos eleverna kräver ett målmedvetet arbete av läraren, för att undervisningen ska kunna ge

Grundskolan, åk 4-9

eleverna förutsättningar att utveckla detta. I denna modul har ni talat om och utforskat vad en sådan undervisning kan innebära i just era ämnen, och ni har prövat en del didaktiska arbetssätt som syftar till språkutveckling inom ramen för ämnesundervisningen. Hur sådana språkutvecklande arbetssätt skulle kunna passa in i en lektionsplanering ger vi nu avslutningsvis förslag på. Att läsa och skriva texter är nära knutet till en genomtänkt planering av muntlig språkanvändning, och här ingår också vanligtvis andra uttrycksformer som exempelvis bilder, modeller, figurer, kartor och tabeller.

Särdragen i en språkinriktad undervisning i SO har beskrivits i del 1, Introduktion – språkutvecklande arbetssätt i SO-ämnen, som en undervisning som inriktar sig på vardagligt och ämnesspecifikt språkbruk - två register som elever ska kunna växla mellan. En språkinriktad undervisning innebär:

- att begripliggöra nytt ämnesinnehåll genom kontextualisering
- att planera för en aktiv språkanvändning i samtalande och skrivande
- att ge språklig stöttning i övergången från vardagsspråk till ämnesspråk och att tala explicit med eleverna om dessa register

I planering av undervisning, när man bestämmer vilka frågor som ska utforskas, lyfter man samtidigt det språkliga perspektivet. Man kan ställa sig frågan vad eleverna ska resonera om (t.ex. hitta orsaker och följder, söka likheter och skillnader, dra slutsatser) och vilket språkbruk de behöver för att aktivt kunna delta i undervisningen (jfr Del 2 SO-ämnenas språkliga karaktär). Vilka ämnesbegrepp är centrala? Vilka mer allmänna begrepp och sambandsord behövs? Hur hänger begreppen ihop? Del 3, Ordförråd och begreppsutveckling i SO-ämnen, visade på vilka sambandsord som kan vara viktiga att fokusera och hur begreppsrelationer kan förtydligas.

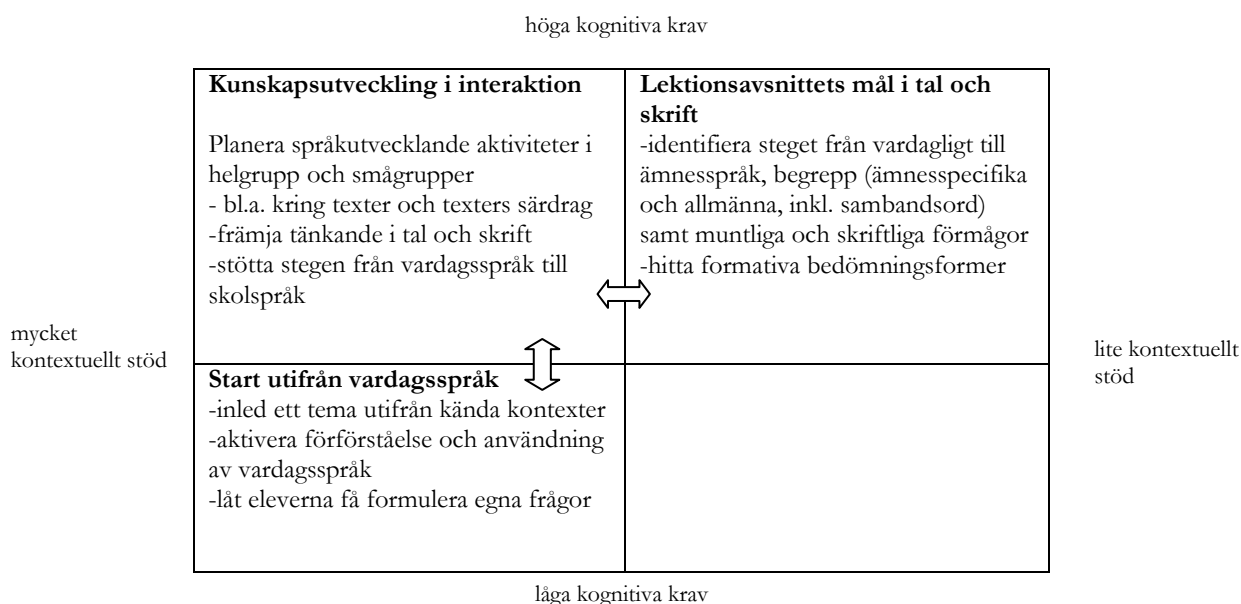
Sedan kan aktiviteter väljas som i stora drag motsvarar övergången från muntligt vardagligt språk till skriftligt ämnesspråk:

- Planera moment där eleverna kan utgå ifrån sin förförståelse och där de stimuleras att fundera högt med sitt vardagliga språk. Läraren kan samtidigt fånga upp elevernas egna frågor kring det nya temat.
- Muntlig interaktion kan göras till en medveten del av ämnestypiska aktiviteter så att eleverna får möjlighet att utveckla sin förståelse av det som de gör och ser och hör (jfr Del 6 Smågruppssamtal i SO-undervisning). När du hör hur de talar kan du ge just den stöttning som behövs genom att omformulera elevernas uttryck till mer ämnesspråkliga uttryck och du kan även bedöma hur eleverna förmår röra sig mellan mer vardagliga formuleringar och ämnesspråkliga formuleringar.
- Samtal kan också fokusera läromedelstexter och texter från andra källor. Sådana textsamtal kan utgå ifrån att du som lärare identifierar och talar om textens syfte och hur författarens val av struktur och formuleringar skapar innehållet. Hur formuleras t.ex. förklaringar av fenomen och var i läsningen av texten kan eleverna behöva stöd för att hitta dessa förklaringar (jfr Del 4 Texter och texttyper i SO-ämnen och Del 5 Läsning i SO-ämnen).

Grundskolan, åk 4-9

- Bestäm vilket skrivande du vill låta eleverna arbeta med. Om det är första gången ni arbetar med en viss texttyp kan du följa cirkelmodellen (se nedan). Skrivande kan även främja att eleverna uttrycker sig på nya sätt, som bidrar till deras tankeutveckling och utforskande av ämnesinnehållet (jfr Del 7 Skriva för att tänka och lära i SO-ämnena).

I artikeln i del 1 presenterades inledningsvis dessa steg utifrån en fyrfältare, där innehållet i de olika delarna i denna modul passar in:

Figur 1. Cummins fyrfältare (efter Hajer & Meestringa 2014: 147)

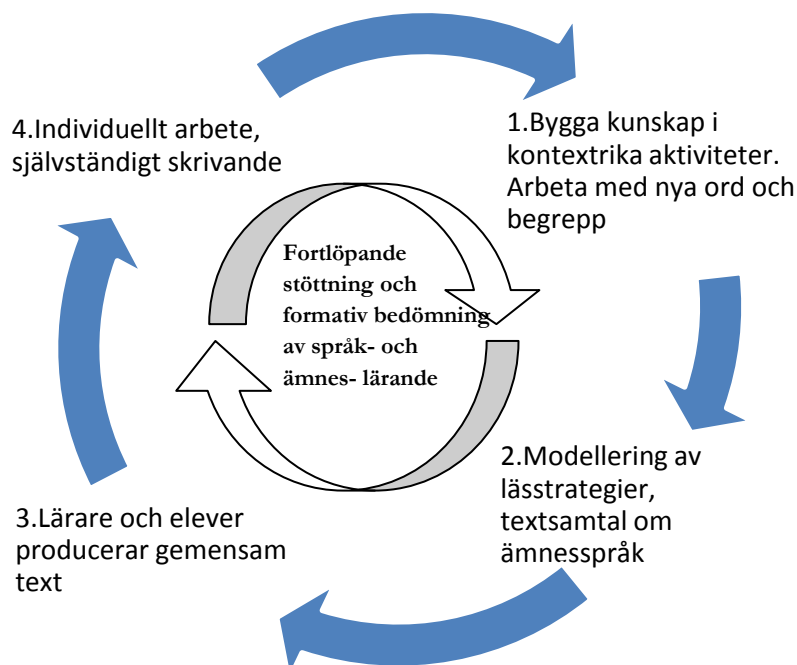
De olika stegen i en lektionsplanering kan vara mer eller mindre textinriktade, men det mest väsentliga i en språkutvecklande SO-undervisning är att hitta en plats för textarbete bland de andra typaktiviteterna, inte att ersätta någon av dessa (se Del 6 Smågruppssamtal i SO-undervisning). Rapporter och andra texter har sina givna platser i undervisningen, och då dessa ska skrivas, kan det finnas anledning att mer explicit visa och tala med eleverna om hur en sådan text ska struktureras och hur strukturen är avhängig textens syfte. Ett sådant samtal kommer också att handla om hur de kan formulera sig på ett ämnesspecifikt sätt. Man kan alltså inte säga att all undervisning ska innehålla explicit arbete med texter, även om att läsa, skriva och diskutera texter ofta kan förekomma. Innehållet och kursmålen är givetvis alltid överordnade, men en modell som fyrfältaren ovan kan ge inspiration och hjälp för att kunna relatera muntligt språkbruk till ett skriftligt.

Explicit arbete med texter genom cirkelmodellen

En annan planeringsmodell som har fått stort genomslag i svensk skola på senare år är den så kallade Cirkelmodellen (se även Del 4, Texter och texttyper i SO-ämnena). Den har sina

Grundskolan, åk 4-9

rötter i Australien (the teaching learning cycle, Burns & Joyce 1991), där forskning har bedrivits kring texttyper som används i skolans olika ämnen, och modellen har sedan vidareutvecklats och använts på olika sätt. En central tanke är att elevers medvetenhet om hur exempelvis förklarande texter skiljer sig från berättande texter anses vara en nyckel till skolframgång för eleverna. Genom cirkelmodellen får eleverna möjlighet att undersöka hur ämnesinnehåll som de har arbetat med återfinns i skrivna texter med olika syften. Genom att eleverna talar om och tolkar textens syfte, uppbyggnad och uttrycksform kan de lära sig hur de själva kan skriva sådana texter. Arbetssättet planeras i olika faser, vilket sammanfattas i *Greppa Språket* (2011: 89-92). Utifrån den beskrivningen ger vi en sammanfattande överblick över det språkinriktade arbetssätt som framställts i denna modul.

Figur 2. Cirkelmodellen

1. Bygga upp kunskap om ämnesområdet utifrån vardagsspråket

Med utgångspunkt i elevers förkunskaper och det vardagsspråk som finns i gruppen bygger lärare och elever tillsammans upp kunskaper om ämnesområdet. Konkreta kontexter och upplevelser finns med och eleven och läraren sätter ord på det de upptäcker. Det kan de göra utifrån samtal, läsning i olika informationskällor, att se film eller kanske göra ett studiebesök där eleverna samlar in information. I denna fas utvecklas såväl språk som kunskap om ämnet. Det är viktigt att eleverna får arbeta tillräckligt länge i den första fasen med att tillägna sig både ämnes- och språkkunskaper innan man går vidare till nästa fas.

Grundskolan, åk 4-9

2. Studera hur ämnesspråket används i texter för att få förebilder

Texter läses och diskuteras i helklass eller smågrupper. Muntliga presentationer och filmer kan diskuteras med ett tydligt fokus på hur språket används, exempelvis hur förklaringar formuleras eller hur talare uttrycker sina åsikter och argument utifrån olika perspektiv. Det kan vara fokus på ord, begrepp, textstruktur, meningsbyggnad, stil. Det är i denna fas som eleverna introduceras i metaspråkliga samtal, samtal om språket i texten, och samtidigt vidareutvecklar ett ämnesrelaterat ordförråd.

3. Skapa en gemensam produkt, t.ex. skriva en gemensam text

I denna fas skriver lärare och elever en gemensam text genom helgruppssamtal eller så framställer man en annan produkt som passar ämnet, såsom en muntlig presentation. Läraren styr samtalet genom att stötta eleverna och för fram strukturer och betydelser i ämnesspråket som eleverna ännu inte behärskar på egen hand. I olika SO-ämnen är det särskilt av betydelse att elever inte bara uttrycker åsikter utan att de argumenterar för dessa. Här kan man återkoppla till texter man arbetat med i fas 2 och visa hur man uttrycker förklaringar och argument på fackspråket i jämförelse med mera vardagliga uttryck, t.ex. genom att omformulera.

4. Skriva en individuell text

Eleverna har nu kunskap om ämnet och de är mera medvetna om språkanvändning utifrån texters syfte. Eleverna får förbereda ett utkast för det de ska presentera muntligt eller skriftligt, och då tar de hjälp av den text som klassen skrev tillsammans i fas 3. De kan även samtala om texten med kamrater och bearbeta den innan den slutgiltiga produkten skrivs eller presentationen ges.

Under alla faser följer läraren hur eleverna närmar sig ämnesinnehåll och förmågor för att kunna stötta deras förståelse och uttryckssätt.

Cirkelmodellen har varit starkt knuten till en explicit undervisning om skolans olika genrer/texttyper (se bl.a. Jakobsson & Sandell Ring 2010, och modulens del 4 och del 5). Stegen som leder från en kontextrik start med en genomtänkt övergång mellan talat språk och läsning och skrivning kan dock även följas med varierande betoning av ord, begrepp samt skrivna och talade texters särdrag. I Pauline Gibbons (2010, 2013) böcker ser man hur de nämnda stegen i cirkelmodellen kan stödja övergången från en mer vardaglig till en mer ämnesspråklig formulering. Det gäller att hitta en balans mellan fokus på ämnesinnehåll och språk och att i lärargruppen se vilken lektionsplanering som stärker språkinriktad ämnesundervisning på ett sätt som passar skolan och eleverna.

Grundskolan, åk 4-9

Avslutning

Vi föreslår att lärargruppen i moment B diskuterar vad ni tyckt bäst om i arbetet med de olika didaktiska förslagen och vad ni skulle vilja vidareutveckla. Samtalet kan dessutom bilda underlag för rapportering till rektor. Mallen nedan kan vara en hjälp för en sådan sammanställning.

I de två modulerna Att främja elevers lärande i SO respektive Att främja elevers lärande i NO har till stora delar samma terminologi använts. Den samstämmigheten gör det möjligt att ha ett gemensamt språk inom skolan när man talar om hur en språkutvecklande didaktik kan se ut, men didaktiken behöver även bli integrerad i de enskilda skolämnena, och därför kan ni behöva pröva och undersöka vilka språkutvecklande arbetsformer som passar respektive ämne. En annan möjlighet till samverkan för vidareutvecklingen av en språkutvecklande undervisning i NO- och SO-ämnena är samarbete mellan ämnesdidaktik och språkdiraktik (i ämnena svenska, svenska som andraspråk och modersmål). Det är vår förhoppning att arbetet med denna modul främjar en sådan utveckling.

Referenser

Bakkenes, I., J. Vermunt & T. Wubbels (2010) Teacher learning in the context of educational innovation: Learning activities and learning outcomes of experienced teachers, *Learning and Instruction* 20, 533-548.

Biggs, J and Tang C. (2011) *Teaching for Quality Learning at University*, Maidenhead, McGraw-Hill and Open University Press.

Burns, A. & H. Joyce (1991) *Teachers' voices 4: staying learner-centered in a competency-based curriculum*. Sydney, Macquarie University

Ecchevaria, J. M.A.Vogt & D. Short (2012, 4th edition) *Making content comprehensible for English Learners: The SIOP model*. Boston, Pearson.

Gibbons, P. (2010) *Stärk språket, stärk lärandet: språk- och kunskapsutvecklande arbetssätt för och med andraspråkselever i klassrummet*. 2. uppl. Stockholm: Hallgren & Fallgren.

Gibbons, P. (2013) *Lyft språket, lyft tänkandet: språk och lärande* (2.uppl.). Stockholm: Hallgren & Fallgren.

Hajer, M. & T. Meestringa (2014, 2a uppl) *Språkinriktad undervisning- en handbok*. Stockholm, Hallgren & Fallgren.

Jacobsson, B. & A. Sandell Ring (2010) *Låt språket bära*. Stockholm: Hallgren & Fallgren.

Shulman, L. S., & Shulman, J. H. (2004) How and what teachers learn a shifting perspective. *Journal of Curriculum Studies*, 36, 257- 271

Skolverket (2012) *Greppa språket. Ämnesdidaktiska perspektiv på flerspråkighet*.
<http://www.skolverket.se/publikationer?id=2573>

Grundskolan, åk 4-9

Skolverket (2013) *Studiehandledning på modersmålet. Att stödja kunskapsutvecklingen hos flerspråkiga elever*. Stockholm. <http://www.skolverket.se/publikationer?id=3038>

http://www.skolverket.se/polopoly_fs/1.165810!/Menu/article/attachment/cirkelmodellen.pdf

Grundskolan, åk 4-9

Verktyg för lärargruppen - skapa en egen version av språkutvecklande SO-undervisning

Att främja elevers lärande i SO Modulens delar	Vad vill vi behålla? Vad vill vi utveckla?
1. Introduktion - språkutvecklande arbetssätt i SO-ämnena	
2. SO-undervisning som kommunikativ verksamhet	
3. Ordförråd och begreppsutveckling i SO-ämnena	
4 Texter och texttyper i SO-ämnena	
5. Läsning i SO-ämnena	
6. Smågruppssamtal i SO-undervisning	
7. Skriva för att tänka och lära i SO-ämnena	
8. Att främja elevers lärande – språkutvecklande SO-undervisning	